

Global Turns, Local Circles. People, Ideas and Models in Flux in Medieval Europe, eds Maria João Branco, João Luís Fontes, Coleção Estudos 28, Instituto de Estudos Medievais, Lisbon 2022, ss. 243

Wydany przez Instytut Studiów Średniowiecznych Uniwersytetu Nova w Lizbonie tom miał w zamyśle autorów przedstawić nowe kierunki i osiągnięcia badawcze związane ze studiami nad zjawiskiem, które można byłoby określić (z zachowaniem wszelkich proporcji) globalizacją w wydaniu średniowiecznym, czyli takich procesów, które prowadziły do szeroko pojętej (rzeczowo i geograficznie) wymiany ludzi i idei pomiędzy rzekomo odległymi od siebie cywilizacyjnie, religijnie i światopoglądowo częściami „średniowiecznego świata”. Jednocześnie, jak podkreślają redaktorzy książki we wprowadzeniu (s. 9-14), jest to raczej przyczynek do debaty nad tym, z jak złożonymi kwestiami metodologicznymi mamy do czynienia, niż próbą odpowiedzi, jak faktycznie rozumieć pojęcie „średniowiecznej globalizacji”. W tym krótkim tekście autorzy omówili też podstawowe dokonania współczesnej historiografii w zakresie używania interesującej nas tutaj terminologii. Jest to jednocześnie wstęp do szerzej traktującego to zagadnienie artykułu Naomi Standen pt. *Options and experiments: characterizing the „Global Middle Ages”* (s. 15-43), w którym starała się ona przedstawić nieco przewrotnie świat średniowieczny jako oferujący większą różnorodność opcji do wyboru w zakresie politycznym, gospodarczym czy religijnym, niż *de facto* świat współczesny, tak zainteresowany w zachowaniu różnorodności i ją hołubiący, jednocześnie zaś mający ugruntowane (w kręgu cywilizacji „zachodniej” jako wzorca postępowania) poglądy na najlepszy gospodarczy ustrój czy system polityczny. Dlatego też zaproponowała m.in., by epokę wieków średnich uznać za „czas eksperymentów”, kiedy dokonywano podstawowych wyborów z wachlarza różnego rodzaju propozycji o nieugruntowanej jeszcze pozycji „najlepszej z możliwych”.

Program stojący za ideą tych badań autorka streściła w następującym sformułowaniu: *I shall argue that the Global Middle Ages may be described as the period before rapid worldwide communications when increasing connections brought more people into contact with difference, and the resulting exposure to new*

diversities fostered an enlarged range of possibilities for how to do things and what to do, how to think and what to think about, and no doubt – though historians are only beginning to discuss the topic – how to express feelings and what to have feelings about. I suggest we may thus characterize the Global Middle Ages as offering an astounding and unprecedented array of options, which enabled experimentation in every area of life at the structural level (s. 19). Autorka odwołuje się do znanych szerzej w Polsce badań Michaela McCormicka¹, ale też autorów projektów *Dirhams for Slaves* (w którym wzięli udział np. Marek Janowiak i Jacek Gruszczyński)², badań manuskryptów z jaskiń w Dunhuang³, genizy kairskiej synagogi Ben Ezry⁴, a także Scotta Ashleya⁵ czy Heather McKillop⁶. W naszym kraju dużą popularność w ostatnich latach zdobyła popularyzująca te odkrycia w nieco sensacyjny sposób praca Valerie Hansen⁷. W interesującym nas artykule znalazła się jednocześnie sugestia, że wiele z tych szlaków nie istniało przed

¹ Klasyczna już praca tego autora na temat kontaktów gospodarczych pomiędzy Europą, Afryką i Azją to: *Narodziny Europy: Korzenie gospodarki europejskiej 300-900*, tłum. A. Bugaj, Z. Dalewski, J. Lang, I. Skrzypczak, Warszawa 2007.

² Więcej na temat projektu m.in.: *Dirhams for Slaves. Investigating the Slavic slave trade in medieval Europe*, <https://www.ashmolean.org/dirhams-slaves> [dostęp: 9.02.2023 r.] oraz *Dirhams for Slaves*, <https://krc.web.ox.ac.uk/article/dirhams-slaves> [dostęp: 9.02.2023 r.].

³ *The International Dunhuang Project: The Silk Road Online*, <http://idp.bl.uk/> [dostęp: 9.02.2023 r.].

⁴ Kilkanaście tysięcy stron dokumentów przewozowych, listów prywatnych, korespondencji handlowej z tego miejsca zostało zdigitalizowanych w ramach m.in. *The Taylor-Schechter Cairo Genizah Collection* oraz *Jacques Mosseri Collections* i dostępne jest: <https://cudll.lib.cam.ac.uk/collections/genizah/1> [dostęp: 9.02.2023 r.]. Prowadzone są liczne projekty badające tę ogromną spuściznę, m.in. *The Friedberg Genizah Project*, <https://fgp.genizah.org/FgpFrames.aspx?mainSiteType=false&lang=eng> [dostęp: 9.02.2023 r.]; *The Princeton Geniza Project*, <https://geniza.princeton.edu/en/> [dostęp: 9.02.2023 r.]. Z pewnością bardzo interesującym przedsięwzięciem był projekt społeczny, prowadzony za pomocą platformy Zooniverse (znanej przede wszystkim z projektów badawczych dotyczących astronomii): <https://www.scribsofthecairogeniza.org/> [dostęp: 9.02.2023 r.].

⁵ Badania dotyczące zasięgu działania wypraw wikingich, m.in.: *Global World, Local Worlds: Connections and Transformations in the Viking-Age*, [w:] *Byzantium and the Viking World*, red. J. Shepard, F. Androschuk, M. White, Uppsala 2016, s. 363-387.

⁶ Dotyczące m.in. zasięgu oddziaływania kultur prekolumbijskich w Ameryce Północnej, m.in.: *Ancient Maya Trading Ports and the Integration of Long-Distance and Regional Economies*, „Ancient Mesoamerica” 1996, t. 7, s. 49-62.

⁷ *Rok 1000. Jak odkrywcy połączyli odległe zakątki świata i rozpoczęła się globalizacja*, przeł. T. Hornowski, Warszawa 2021.

średniowieczem, nie tyle geograficznie⁸, co w kontekście niespotykanej dotąd intensyfikacji kontaktów.

W podrozdziale dotyczącym religii badaczka jednocześnie zauważa, na przykładzie Azji Środkowej, że początkowa różnorodność wyznań w tym regionie poprzez rywalizację pomiędzy islamem a buddyzmem zakończyła się pewnym ujednoczeniem i wyparciem mniej rozpowszechnionych wierzeń, takich jak zoroastrianizm czy tengryzm. Mimo to stara się podtrzymać tezę o różnorodności, wspominając (pośrednio) o zjawisku synkretyzmu, także w ramach islamu. Bardziej wymierne znaczenie mają uwagi dotyczące wymiany zasobów, które autorka formułuje na podstawie badań archeologicznych stanowisk z wybrzeża Suahili (nazwa użyta od powszechnego *Swahili Coast*, autor zdaje sobie sprawę, że to pleonazm, bowiem *sawahil* po arabsku to wybrzeża), obszarów dzisiejszego Mozambiku i Tanzanii, gdzie odkryto importy perskie czy chińskie, które trafiały tam za pośrednictwem muzułmańskich kupców co najmniej od XI w.

W podrozdziale dotyczącym zapisów myśli autorka powraca do swojej głównej myśli – średniowiecza jako epoki eksperymentu, wskazując na trudne do zrozumienia dzisiaj pomysły, takie jak używanie podwójnego rodzaju zapisu przez Kitanów (co nie jest tak niezrozumiałe dla zajmujących się cywilizacjami śródziemnomorskimi, chociażby poprzez pamięć o doświadczeniach egipskich) czy wielowarstwowego przekazu (zapisu i obrazów), które należałoby odczytywać równoległe i uzupełniać nawzajem, widocznego w zachowanych wersjach manuskryptów azteckich. Podsumowując, podstawowe założenie tekstu programowego tomu jest interesujące. Uznanie średniowiecza za ostatnią epokę, kiedy istniały równorzędne, niezdominowane przez jedną narrację tradycje, wieloświat wymagający gruntownego przygotowania interpretacyjnego, należy uznać z pewnością za odświeżające, chociaż nie wydaje, by się by było to oryginalne podejście – wszak epoka eurocentryzmu jest już dawno za nami⁹. Przy niezwyklej życzliwości dla tego typu poszukiwań należy jednocześnie zauważyć, że zarówno niewielki rozmiar tekstu, jak i fragmentaryczność argumentacji nie pozwoliły autorce wyjść poza kilka ogólnych, niezbyt przekonująco

⁸ Świetnie však opisane w niedawno wydanej w Polsce monografii Raimunda Schulza pt. *Łowcy przygód w dalekich krainach. Wielkie pionierskie podróże i wiedza antyku o świecie*, tłum. B. Nowacki, Warszawa 2020.

⁹ Należy wspomnieć fundamentalną w tym kontekście, dostępną również w języku polskim, pracę Janet Abu-Lughod pt. *Europa na peryferiach. Średniowieczny system-świat w latach 1250-1350*, przekł. A. Bugaj, Kęty 2012. W tym sensie trudno w ogóle zgodzić się z używaniem terminu „średniowiecze” jako powszechnie obowiązującego w kontekście globalnym.

uzasadnionych konkluzji, *de facto* niewiele wnoszących do debaty nad ewentualną średniowieczną globalizacją.

Pierwszą, „polityczną” część książki otwiera esej przygotowany przez Dominique’a Iogna-Prata¹⁰, w którym skupił się on na pewnej redefinicji (czy może racej – skonkretyzowaniu) pojęcia imperium rozumianego jako model standaryzacji i niwelacji różnic, przy jednoczesnym zachowaniu podstawowej różnorodności kultur, języków czy wierzeń w kontekście roli Kościoła w średniowieczu (*The Empire of the Church*, s. 45-56). Biorąc pod uwagę obszerność zagadnienia, autor wywiązał się przede wszystkim z nakreślenia podstawowych pojęć, sygnalizując m.in. pytanie o chrystianizację terminu imperium w takich przedsięwzięciach zachodnich, jak monarchia karolińska, państwo Plantagenetów bądź formuły *imperator totius Hispaniae*. Jest to z pewnością esej mogący wprowadzić czytelnika w zagadnienie napięcia pomiędzy pojęciami władztwa terytorialnego czy też obejmowanego nad poszczególnymi ludami (narodami?), widocznymi natomiast w wielu tego typu przedsięwzięciach ambicjami uniwersalistycznymi, dotyczącymi rządzenia chrześcijanami po prostu, reprezentując władzę Chrystusa na ziemi, budującymi warunki do zbawienia wszystkich swoich poddanych, przenoszącymi pojęcie sakralności z kościoła na państwo, w dobie niepokojów XVI-XVII w. ostatecznie na każde państwo, niezależnie od wyznawanej w nim wersji chrześcijaństwa. Z powyższych słów można – mam nadzieję – wywnioskować, że recenzowany tekst (biorąc pod uwagę także zakres odniesień w nim obecnych) jest bardziej filozoficznym esejem niż artykułem *stricte* badawczym. Podobny charakter ma też praca Jean-Philippe’a Genta’a, dotycząca powstania elementów „państwa nowoczesnego” w średniowieczu (*The spread of the model of the “modern State” in the Medieval West: positive and negative factors*, s. 57-70), począwszy od rozważań nad samym wymienionym terminem, który autor rozumie jako państwo, opierające bazę materialną na podatkach publicznych akceptowanych przez wspólnotę polityczną (w wymiarze terytorialnym większym niż miasto) oraz angażujące się we wszystkie aspekty funkcjonowania tejże. Reasumując, autor uważa, że od XII w. w Europie Zachodniej zaczęła powstawać wspólnota oparta na czterech filarach: państwie, publicznym systemie podatkowym, społeczeństwie/wspólnocie politycznej oraz terytorium. Omawiając proces formowania się organów przedstawicielskich na zachodzie, w takich krajach jak Anglia, Francja, Kastylia czy Aragonia, wskazuje

¹⁰ W Polsce znany przede wszystkim z badań nad spuścizną kluniacką: *Ład i wykluczenie. Cluny i społeczność chrześcijańska wobec herezji, judaizmu i islamu (1000-1050)*, przekł. W. Kosiorek, red. nauk. M.P. Chojnacki, M.T. Gronowski, Kraków 2013.

też na elementy hamujące rozwój państwa w postaci zbyt mocno ugruntowanych instytucji w miastach włoskich (uniemożliwiających ich zjednoczenie) czy głębokich konfliktów pomiędzy ośrodkami położonymi we współczesnej Walonii i Flandrii, co spowodowało wg niego fiasko tego procesu w Burgundii. Podkreśla również rolę Kościoła w procesie formowania elit, które mogły doprowadzić do podobnych przemian, wcale niebędących na rękę najwyższym czynnikom tej instytucji. Interesujące wydają się być uwagi dotyczące przyczyn fiaska podobnych procesów w Europie Środkowej, gdzie jednym z czynników miała być heterogeniczność tamtejszych społeczeństw (np. w Polsce czy Czechach). Jednocześnie autor zdaje sobie sprawę, że opisywane przez niego procesy nie miały charakteru jednostajnego i nie prowadziły w prosty sposób do rozwoju społeczeństw współczesnych. Wskazuje m.in. na upadek roli organów przedstawicielskich wspólnoty politycznej w monarchiach angielskiej czy francuskiej. Rzecz w tym, że po okresie kryzysu tamtejsze społeczeństwa miały do czego wrócić, gdyż istniały już wypracowane wcześniej wzorce. Trudno uznać, że w tak krótkim eseju możliwe było zarysowanie wszystkich cech charakterystycznych procesu formowania się cech państw nowoczesnych (czy też narodowych, w rozumieniu rozpowszechnionym w Polsce), niemniej jednak autor wskazał na wiele istotnych czynników i ten niewielki artykuł może stanowić punkt wyjścia do omawiania tego zagadnienia dla studentów podczas kursów uniwersyteckich. Zbyt wiele można jednak zauważyć wyjątków, by uznać tekst za odnoszący się do rzeczywistych zmian uniwersalnych (czy globalnych). Jest to raczej esej o powstaniu jednej z dróg, obecnie najbardziej chyba rozpowszechnionej, co nie znaczy, że obowiązującej jako konieczna w rozwoju współczesnych państwowości (z pewnością w tym kontekście ciekawe są uwagi dotyczące państw w których władcy na zasadzie autorytetu wprowadzali pewne instytucje zaczerpnięte z zachodu, chociaż ich społeczeństwa absolutnie nie wydawały się na to przygotowane, jak np. Rosja czy Szwecja).

Pierwszym artykułem, mającym charakter badawczego, w omawianym tomie jest tekst autorstwa Any Pairet na temat rozprzestrzeniania się w Europie Zachodniej treści romansu „Parys i Vienne” (*Romance on the Run: charting the pan-European best-seller Paris and Vienne*, s.71-82) którego główne motywy narracyjne powstały prawdopodobnie w VIII-IX w. w Italii (istnieje jednak również wersja, zgodnie z którą miejscem powstania tych treści był Półwysep Iberyjski), natomiast rozpowszechnił się później w południowej Francji, m.in. wśród tamtejszej diaspory katalońskiej (istnieją jednak wersje w oksytańskim, czyli prowansalskim). Głównym motywem utworu jest historia zakazanej miłości, podobnej do tej z „Romea i Julii”, chociaż w przypadku naszego poematu

przyczyną problemów był raczej mezalians, kwestie społeczno-ekonomiczne, nie waśń rodowa. Autorka w swoim opracowaniu omówiła dwie warstwy geograficzne związane z utworem¹¹. W samym poemacie wiele miejsca poświęcono kulturom wschodniego basenu Morza Śródziemnego, tak greckiej, jak i przede wszystkim arabskiej. Wspomniana egzotyczność wpływa na rozpowszechnienie tekstu nie tylko w krajach romańskich, lecz również germańskojęzycznych, a także... niejako z powrotem na wschód poprzez wersje tureckie i armeńskie.

Ta mobilność poematu, tak rzeczywista w postaci tłumaczeń i wydań (już w epoce druku), jak w samej treści (podróż Parysa na wschód, nauka języków, rozpoczęcie nowego życia w zupełnie innym środowisku religijnym) przeczy zakładanej często statyczności średniowiecznych (tu dokładniej – późnośredniowiecznych) społeczeństw. W takim kontekście wydaje się, że podjęcie tej tematyki jest jak najbardziej uzasadnione w tomie poświęconym „średniowiecznej globalizacji”.

Można powiedzieć, że w podobny sposób swój temat przeanalizowała Astrid Kelsler, która zajęła się zjawiska rozpowszechniania idei matematycznych w XI-XII w. w Europie, za centrum swoich rozważań obierając postać Leonarda z Pizy, znanego szerzej jako Fibonacciego (*Fibonacci's Liber Abaci and the Globalisation of Mathematics*, s. 83-94). Jak zauważa autorka, zwykle kojarzy się ową postać nie tyle z Italią, skąd pochodził, ale po prostu jako reprezentanta zachodnioeuropejskiej nauki, w tym konkretnym przypadku matematyki. Tak jednak nie jest, biorąc pod uwagę liczne podróże Leonarda na wschód, do Egiptu i Syrii, jego znajomość języków, ludzi i obyczajów tamtejszych, wreszcie źródło jego wiedzy matematycznej, którą możemy podziwiać w tytułowym *Liber Abaci*. Astrid Kelsler skupiła się na dwóch zagadnieniach – wprowadzenia do Europy pojęcia zera oraz chińskiego twierdzenia o resztach. Obydwa Fibonacciego zaczerpnął z traktatów arabskich. W artykule wskazano konkretnych autorów i ich dzieła, w których italski matematyk mógł znaleźć inspirację. Badaczka konkluduje, że taka interpretacja postaci Leonarda pozwala uznać go za *the quintessential medieval scholar: a mathematical, multicultural, and multilingual man* (s. 94).

¹¹ Zauważalna w późniejszych wersjach jest zabawa formą, poprzez podważanie tradycyjnie przyjętych ról płciowych, *vide*: zachowanie Vienne, które dalekie jest od oczekiwania na aktywność ze strony mężczyzny – kobieta poszukuje kontaktu z kochankiem, sama podejmuje działania mające na celu odstręczenie ewentualnych innych zalotników, ponosi jednak za swoje czyny karę – uwięzienie; w tym kontekście interesujące wydają się uwagi autorki tekstu dotyczące porównań z literaturą hagiograficzną na temat świętych kobiet.

W tym miejscu redaktorzy publikacji nieco zaskakują czytelnika i zamiast kolejnych artykułów o podobnej tematyce, jak powyższa, umieszczają opracowanie metodologiczne, pióra Carlosa Eduardo Guerra Amorima pt. *Using genetics to study the Migration Period in Europe* (s. 95-110). W artykule zaprezentowano wyniki badań (prowadzonych przez autora wspólnie z Patrickiem Geary’em i Kirshną Veeramahem) danych genomowych sześćdziesięciu jeden osób, których szczątki znaleziono na dwóch cmentarzyskach związanych z Longobardami – w węgierskim Szólád i włoskim Collegno. W przeciwieństwie do innych tekstów w tomie, w tym została bardzo dokładnie opisana zastosowana metoda badawcza, co może być interesujące dla osób niezaznajomionych z rozwiązaniami stosowanymi w nowoczesnej archeologii.

Po tym swoistym *intermezzo* za sprawą Claudii D’Alberto i jej pracy pt. *The Middle Ages as the “global time” of the Papacy: An examination of the papal image* (s. 111-135) dane nam jest powrócić do zagadnień... omawianych już w pewnym stopniu wcześniej przez Dominique’a Iogna-Prata. Trudno doprawdy zrozumieć, jaką logiką kierowali się redaktorzy podczas planowania prezentacji treści omawianej książki. Niemniej jednak tekst zasługuje na uwagę, autorka omówiła w nim zarówno sposób pojmowania władzy papieskiej przez takich wikariuszy, jak Innocenty III czy Bonifacy VIII, a także symboliczne znaczenie tiary, kluczy papieskich i innych przedmiotów używanych do fizycznego podkreślenia posiadanego przez papieża *imperium*. Nie zabrakło też rozważań nad dwoma ciałami biskupa Rzymu – doczesnym i symbolicznym, niepodlegającym zepsuciu, wskazując, jak znaczenie tego drugiego transponowało na sposób obchodzenia się z pierwszym. Artykuł Claudii D’Alberto, jako lepiej udokumentowany i spójny, należy uznać za lepszą próbę wyjaśnienia, na czym polegały uniwersalistyczne ambicje papieżstwa od tej zaprezentowanej w omawianym tomie przez D. Iogna-Prata.

Myszę, że uważny czytelnik zauważy, z jak różnych perspektyw dotychczas podejmowano temat globalizacji, ale dopiero po wspomnianych powyżej tekstach następuje wyraźne zaakcentowanie graficzne, chociaż informacja na ten temat nie znalazła się bezpośrednio w tekście, że książka została podzielona na jakiegokolwiek części problemowe

Od strony 137 powinien bowiem rozpocząć się dział dotyczący historii sztuki, chociaż jak przekonamy się za chwilę i od tej reguły znajduje się w tym fragmencie wyjątek. Pierwszy z artykułów „części artystycznej” to praca Frederici Volpera na temat wzorów malarstwa obecnych w Ligurii w XIII-XV w., w kontekście idei zaczerpniętych ze wschodniej części basenu Morza Śródziemnego, przede wszystkim cesarstwa bizantyńskiego, następnie zaś roli regionu

(ze szczególnym uwzględnieniem Savony) w rozprzestrzenianiu ich na Prowansję, Katalonię, czy Sycylię (*Genoa, Liguria, and Mediterranean Regions. Some reflections and new proposals for the circulation of pictorial models between the 14th and the beginning of the 15th century*, s. 137-160).

Rozważania na temat inspiracji płynących ze wschodu na zachód uzupełniła Elsa Espin, która zajęła się z kolei asymilacją pewnych nowych form figuratywnych malarstwa typu *Ars Nova*, reprezentowanego przez takich artystów piętnastowiecznych, jak Robert Camin, Rogier van der Weyden czy wreszcie braci van Eyck – Jana i Huberta. Pojawiły się one na północy (Niderlandy), na południu, w Katalonii i Aragonii, zwłaszcza w dziełach Luisa Dalmau, nadwornego malarza Alfonsa V i Jana II, ale także takich autorów, jak przybyły na Półwysep Iberyjski z Brugii Lodewijk Allynckbrood (Lois Alimbrot) z synem Jorissem (Jordim) bądź Bartolomé Bermejo, podobnie jak Dalmau uczący się fachu nad Morzem Północnym (*The diffusion of the Ars Nova in the Crown of Aragon: the role of artists' travels*, s. 161-182). Autorka niezwykle umiejętnie połączyła prezentację warsztatu historyka sztuki z pracą prozopograficzną dotyczącą poszczególnych artystów, wskazując na kluczowe w ich życiu momenty, które zdecydowały o przeszczepieniu stylu flamandzkiego na Półwysep Iberyjski.

Ostatnim artykułem faktycznie dotyczącym historii sztuki w tym dziele jest praca Silvii Marin Barutciuff na temat przemian wizerunku świętego Krzysztofa na styku wpływów wschodniego prawosławia i łacińskiego zachodu na Wołoszczyźnie i w Mołdawii (*Between East and West. The transformation and circulation of a medieval image in Romanian religious iconography: Saint Christopher*, s. 183-202). We wstępie publikacji możemy zapoznać się z krótką historią emigracji artystów konstantynopolińskich, którzy poprzez dodanie swoich doświadczeń do miejscowych stworzyli nowe style, z najlepiej znanym kretańskim, pochodzącym z weneckiej Kandii, nie jedynym jednak, gdyż do podobnych postbizantyńskich zjawisk dochodziło w Serbii, Albanii czy właśnie księstwach naddunajskich. Szczególnie interesujący, w kontekście mieszania się wpływów zachodnich i wschodnich, jest omówiony w tekście wątek św. Krzysztofa jako kynokefala.

Przechodząc do następnego rozdziału w tej części należy zauważyć, że pojawienie się tematu zaprezentowanego przez Stafano Santarellego w dziale historii sztuki musi wywołać co najmniej zdumienie. Autor zajął się bowiem pewnymi wzorcami przygotowywania umów notarialnych, które ukazują, jak związki handlowe wpływały na przejmowanie wpływów w sporo oddalonych od siebie częściach Europy (*Beyond Italy. Portuguese and English notaries in the Late*

Middle Ages (thirteenth-fourteenth centuries), s. 203-215). Zdziwienie może być tym większe, że przecież w omawianym tomie znalazły się teksty dotyczące szeroko pojętej jurysprudencji czy po prostu państwa i prawa. Nie rozwijając szerzej tego wątku, należy stwierdzić, że sam tekst, będący podsumowaniem dotychczasowych badań wprowadza nas w zagadnienie pewnego przełomu, obserwowanego na początku XIII w., kiedy to powstają niezależne od czynników kościelnych (choć wywodzące się z kościelnych praktyk i doświadczeń) „kancelarie” notarialne, służące m.in. administracji królewskiej czy miejskiej. Autor omówił również proces sankcjonowania działalności tych prawników, których przygotowanie do zawodu przypominało często terminowanie w określonych cechach. Regulacje te oparto często na wzorcach pochodzących z Italii, skąd trafiały (za pośrednictwem przenoszących się stamtąd włoskich notariuszy) na same krańce Europy zachodniej, do omówionych w artykule Portugalii i Anglii.

Ostatnia, wyróżniona przez redaktorów tomu, część książki zawiera tylko jeden tekst, autorstwa Paulo Catarino Lopesa. Zajął się on postacią benedyktyna Gomesa Eanesa (1383-1459), Portugalczyka pełniącego funkcję opata Badii Fiorentina we włoskiej Florencji (zdecydowanie mniej znanego od Gomesa Eanesa de Zurary, biografą Henryka Żeglarza, jednego z głównych kronikarzy pierwszych portugalskich odkryć geograficznych) w kontekście jego wkładu w rozwój wczesnych form renesansu w Italii, tzw. *Quattrocento (Between Italy and Portugal. The importance of mobility and circulation in the reformist dimension of Gomes Eanes (1419-1439)*, s. 217-243). Podstawą badań była analiza korespondencji prowadzonej przez duchownego¹², analizowanej jednak z punktu widzenia kontaktów, jakie utrzymywał opat w różnych regionach Europy (np. z Flandrią czy Węgrami), przy oczywiście znacznej przewadze Italii i krajów Półwyspu Iberyjskiego. Wychodząc od omówienia jego pochodzenia i kontaktów z dworem królewskim w Portugalii z racji koligacji rodzinnych, poprzez działalność typowo kulturalną (rozwój biblioteki klasztornej, mecenat artystyczny) i polityczną (pomiędzy dworami papieskim a portugalskim), autor płynnie przeszedł do jego działań związanych z międzynarodową reformą klasztorną, będącą wg niego pewnym elementem szerszych dążeń do zmian w Kościele, obejmujących całą Europę zachodnią, z jednej strony z takimi postaciami, jak Wilhelm Ockham, Marsyliusz z Padwy, John Wycliffe czy Jan Hus, z drugiej świętych Wawrzyńca Justyniana, Wincentego Ferreriusza, Franciszki Rzymianki, Katarzyny ze Sieny czy Brygidy Szwedzkiej. Wszystkich widzących

¹² Wydanej niedawno w: *A Portuguese Abbot in Renaissance Florence: The Letter Collection of Gomes Eanes (1415-1463)*, red. Rita Costa-Gomes, Leo S. Olschki Editore, Florence 2017.

konieczność gruntownych, globalnych i uniwersalnych zmian w funkcjonowaniu instytucji stanowiącej spoiwo dla tej części europejskiej kontynentu.

Książka jest bogato ilustrowana, zarówno zdjęciami detali manuskryptów czy budowli z epoki, jak i wykresami oraz tabelami. Jedyne element, jaki budzi niepokój osoby zajmującej się od czasu do czasu edycją tekstów, to znajdujący się na stronie 113 kadr z serialu *The Young Pope* reżysera Paolo Sorrentino, wynika to jednak z pewnością z mniejszych możliwości finansowych redaktorów z Polski, obawiających się nadal problemów z wykorzystaniem „prawa cytatu” w podobny sposób. Z edytorskiego punktu widzenia należy też zauważyć, że niekiedy można zobaczyć (na podstawie doświadczeń własnych) pewne problemy związane z odpowiednim dopasowaniem tekstu do materiałów ilustracyjnych (obecne są niekiedy wyraźnie widoczne, nieestetyczne luki). Niestety, poważnym mankamentem publikacji wydaje się też brak wyszczególnionej na końcu każdego rozdziału bibliografii. Co prawda, standard ten istnieje dopiero od kilku lat, jednak wydaje się, że przyjął się tak dobrze, iż jego brak razi dość mocno. Reasumując, mimo wskazanych powyżej niedoskonałości omawianej publikacji (jak każdej zbiorczej), znalazło się w niej kilka tekstów, które należałoby uznać – biorąc pod uwagę ich w większości podsumowujący dotychczasowe badania charakter – za odpowiednie lektury podczas kursów studenckich, mniej istotnych zaś dla prowadzących bardziej szczegółowe poszukiwania.

Słowa kluczowe: Globalizacja, studia średniowieczne, średniowiecze, Kościół Katolicki, Europa średniowieczna

Keywords: Globalization, Medieval Studies, Medieval Times, Catholic Church, Medieval Europe

Bibliografia

Abu-Lughod J., *Europa na peryferiach. Średniowieczny system-świat w latach 1250-1350*, przekł. A. Bugaj, Kęty 2012.

A Portuguese Abbot in Renaissance Florence: The Letter Collection of Gomes Eanes (1415-1463), red. Rita Costa-Gomes, Leo S. Olschki Editore, Florence 2017.

Ashley S., *Global World, Local Worlds: Connections and Transformations in the Viking-Age*, [w:] *Byzantium and the Viking World*, red. J. Shepard; F. Androshchuk; M. White, Uppsala 2016.

Hansen V., *Rok 1000. Jak odkrywcy połączyli odległe zakątki świata i rozpoczęła się globalizacja*, przeł. T. Hornowski, Warszawa 2021.

Iogna-Prat D., *Ład i wykluczenie. Cluny i społeczność chrześcijańska wobec herezji, judaizmu i islamu (1000-1050)*, przekł. W. Kosiorek, red. nauk. M.P. Chojnacki, M.T. Gronowski, Kraków 2013.

McCormick M., *Narodziny Europy: Korzenie gospodarki europejskiej 300-900*, tłum. A. Bugaj, Z. Dalewski, J. Lang, I. Skrzypczak, Warszawa 2007.

McKillop H., *Ancient Maya Trading Ports and the Integration of Long-Distance and Regional Economies*, „Ancient Mesoamerica” 1996, t. 7.

Schulz R., *Łowcy przygód w dalekich krainach. Wielkie pionierskie podróże i wiedza antyku o świecie*, tłum. B. Nowacki, Warszawa 2020.

Projekty online:

Dirhams for Slaves. Investigating the Slavic slave trade in medieval Europe, <https://www.ashmolean.org/dirhams-slaves> [dostęp: 9.02.2023 r.]

Dirhams for Slaves, <https://krc.web.ox.ac.uk/article/dirhams-slaves> [dostęp: 9.02.2023 r.]

The Friedberg Genizah Project, <https://fgp.genizah.org/FgpFrames.aspx?mainSiteType=false&lang=eng> [dostęp: 9.02.2023 r.]

The International Dunhuang Project: The Silk Road Online, <http://idp.bl.uk/> [dostęp: 9.02.2023 r.]

The Princeton Geniza Project, <https://geniza.princeton.edu/en/> [dostęp: 9.02.2023 r.]

The Taylor-Schechter Cairo Genizah Collection; Jacques Mosseri Collections, <https://cudl.lib.cam.ac.uk/collections/genizah/1> [dostęp: 9.02.2023 r.]

Błażej Cecota

ORCID: 0000-0002-4746-0325

Akademia Piotrkowska

e-mail: blazej.cecota@apt.edu.pl